TANQIDIY YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA AXBOROT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Xidirova Umida Erkin qizi
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti
umidaxidirova85@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada tanqidiy yondashuv asosida oliy ta’lim muassasalari talabalarida axborot madaniyatini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari va pedagogik mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqotda mamlakatimiz, MDH va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari tahlil qilinib, infodemiya hamda raqamlashtirish sharoitida talabalarda axborotni saralash, tahlil qilish hamda akademik halollik ko‘nikmalarini shakllantirish zarurati nazariy jihatdan asoslangan. Shuningdek, muammoli ta’lim, keys-stadi hamda loyihaga asoslangan o‘qitish texnologiyalarining axborot madaniyatini oshirishdagi samaradorligi va ularni o‘quv jarayoniga tatbiq etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar. Axborot madaniyati, tanqidiy yondashuv, didaktik imkoniyatlar, media savodxonlik, oliy ta’lim, refleksiv fikrlash, akademik halollik, interfaol usullar.

Аннотация. В статье освещаются дидактические возможности и педагогические механизмы развития информационной культуры студентов высших учебных заведений на основе критического подхода. В исследовании проанализированы научные взгляды отечественных, зарубежных ученых и исследователей из стран СНГ, а также теоретически обоснована необходимость формирования у студентов навыков отбора, анализа информации и академической честности в условиях инфодемии и цифровизации. Кроме того, представлены практические рекомендации по повышению эффективности использования проблемного обучения, кейс-стади и проектных технологий в развитии информационной культуры.

Ключевые слова. Информационная культура, критический подход, дидактические возможности, медиаграмотность, высшее образование, рефлексивное мышление, академическая честность, интерактивные методы.

Abstract. The article highlights the didactic possibilities and pedagogical mechanisms for developing the information culture of higher education students based on a critical approach. The study analyzes the scientific views of national, CIS, and foreign scholars, theoretically substantiating the need to form students' skills in filtering, analyzing information, and maintaining academic integrity under the conditions of infodemic and digitalization. Furthermore, practical recommendations are provided regarding the effectiveness of problem-based learning, case studies, and project-based learning technologies in enhancing information culture.

Keywords. Information culture, critical approach, didactic possibilities, media literacy, higher education, reflective thinking, academic integrity, interactive methods.

Kirish. Raqamli makonning shiddatli kengayishi va axborot oqimining xilma-xilligi (infodemiya) oliy ta’lim mazmunini tubdan isloh qilishni talab etmoqda. Hozirgi bosqichda talabalarga tayyor bilimlarni ulashish yetarsiz bo‘lib, axborotni mustaqil tahlil qilish, baholash va to‘g‘ri qo‘llash kompetensiyasini shakllantirish muhim o‘ringa chiqdi. Shu nuqtai nazardan, axborot madaniyatini tanqidiy yondashuv asosida rivojlantirishning didaktik mexanizmlarini tadqiq etish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi va ilmiy asoslar. Manbalarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, axborot madaniyati va tanqidiy fikrlash muammosi xalqaro va mahalliy miqyosda keng o‘rganilgan. Xorijiy tadqiqotchilardan M. Scriven va R. Paul tanqidiy fikrlashni axborotni mantiqiy tahlil qilish va baholashning oliy bosqichi sifatida ta’riflagan bo‘lsa, A. M. J. White va T. Sanches axborot savodxonligini (Information Literacy) tanqidiy idrok etish bilan integratsiyalash didaktik samaradorlikni oshirishini ko‘rsatgan.

MDH mamlakatlari olimlaridan N. I. Gendina va E. A. Bondarenko axborot madaniyatini shakllantirishda shaxsning axloqiy va refleksiv yondashuviga e'tibor qaratib, raqamli axborot xavfsizligi hamda dezinformatsiyani aniqlash modellarini ishlab chiqqan.

O'zbekistonlik pedagog olimlar va tadqiqotchilardan N. A. Muslimov, Sh. S. Sharipov hamda B. S. Abdullayeva o'z ishlarida bo'lajak mutaxassislarda kasbiy-pedagogik va axborot kompetentligini rivojlantirishning didaktik asoslarini yoritib berganlar. Ularning qarashlariga ko'ra, tanqidiy yondashuv talabalarning ilmiy-ijodiy va refleksiv faoliyatini faollashtiruvchi asosiy omildir.

Tadqiqot metodologiyasi. Globallashuv va raqamlashtirish jadal tus olgan hozirgi bosqichda oliy ta'lim muassasalarining asosiy vazifasi nafaqat tayyor bilim va axborotlarni uzatish, balki talabalarda axborot oqimini mustaqil va tahliliy idrok etish ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Zamonaviy ta'lim muhitida axborotning haddan tashqari ko'pligi (infodemiya) va uning manbalari xilma-xilligi sharoitida talabalarda axborot madaniyatini tanqidiy yondashuv asosida rivojlantirish alohida dolzarblik kasb etadi. Tanqidiy yondashuv axborotni shunchaki qabul qilish va saqlash bilan cheklanmay, uni tahlil qilish, baholash, uning ishonchliligini tekshirish hamda muayyan muammolarni hal etish uchun oqilona qo'llash ko'nikmasini nazarda tutadi. Axborot madaniyati esa zamonaviy mutaxassisning umummadaniy va kasbiy kompetensiyasining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi.

Axborot madaniyatini tanqidiy yondashuv asosida rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari ta'lim jarayonining barcha bosqichlarini qamrab oladi. Birinchidan, ta'lim mazmunini yangilash va modellashtirish orqali talabalarda axborotni saralash va tahlil qilish imkoniyati yaratiladi. O'quv fanlari va maxsus kurslar mazmuniga axborot xavfsizligi, media savodxonlik, axborotning haqiqiyligi va soxtaligini (feyk va dezinformatsiya) aniqlash usullarini kiritish tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi. Didaktik nuqtai nazardan, axborotni izlash va tahlil qilishga yo'naltirilgan topshiriqlar talabalarning bilim olishdagi mustaqilligini oshiradi.

Ikkinchidan, zamonaviy interfaol va muammoli ta’lim texnologiyalari ushbu jarayonning muhim didaktik vositasi hisoblanadi. Muammoli ma’ruzalar, keys-stadi (Case-study), munozara va debat usullari talabalarni taqdim etilayotgan ma’lumotlarga ko‘r-ko‘rona ishonmasdan, ularning mantiqiy asoslarini izlashga undaydi. Loyiha usuli hamda kichik guruhlarda ishlash orqali talabalar turli manbalardan olingan dalillarni qiyoslaydi, gipotezalarni ilgari suradi va o‘z nuqtai nazarini ilmiy manbalarga tayanib himoya qilishni o‘rganadi. Bu esa amaliyotda axborot bilan ishlashning yuqori darajasini ta’minlaydi.

Uchinchidan, raqamli ta’lim muhitining didaktik imkoniyatlaridan foydalanish alohida o‘rin tutadi. Elektron kutubxonalar, ilmiy ma’lumotlar bazalari va raqamli ta’lim platformalari (Moodle va boshqalar) talabalarga original ilmiy manbalar va birlamchi ma’lumotlar bilan ishlash imkonini beradi. O‘quv topshiriqlarida ikkilamchi yoki tasdiqlanmagan manbalardan emas, balki xalqaro ilmiy bazalar va indekslangan jurnallardan foydalanish talabining qo‘yilishi talabalarda axborot manbasiga bo‘lgan mas’uliyatli va tanqidiy munosabatni shakllantiradi.

To‘rtinchidan, nazorat va baholash mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqish ham muhim didaktik imkoniyatdir. An’anaviy yodlab olish va qayta taqdim etishga asoslangan baholash tizimidan voz kechib, talabalarning axborotni sintez qilish, xulosalash va muammoga o‘z munosabatini bildirish qobiliyatini baholaydigan keys va amaliy topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, plagiatga qarshi dasturiy vositalardan foydalanish hamda akademik halollik tamoyillarini singdirish axborot madaniyatining axloqiy va huquqiy mezonlarini mustahkamlaydi.

Tanqidiy yondashuv asosida talabalarda axborot madaniyatini rivojlantirish ta’lim jarayonida izchillik, maqsaddorlik va zamonaviy pedagik texnologiyalarni uyg‘un qo‘llashni talab etadi. Oliy ta’limda ushbu didaktik imkoniyatlardan samarali foydalanish kelajakda axborot makonida erkin mo‘ljal ola biladigan, tahliliy fikrlaydigan va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda muhim o‘rin tutadi.

. Izlanish jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni sintez va tahlil qilish, qiyosiy-pedagogik tahlil hamda o‘quv jarayonini didaktik modellashtirish usullari qo‘llanildi. Tanqidiy yondashuv va axborot madaniyatini integratsiyalashda muammoli ta’lim, keys-stadi (Case-study) hamda loyihaga asoslangan ta’lim (PBL) texnologiyalarining samaradorligi o‘rganildi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Tanqidiy yondashuv asosida talabalarda axborot madaniyatini rivojlantirish bir qator didaktik imkoniyatlarni namoyon etadi. Birinchidan, o‘quv fanlari mazmuniga manbalarning ishonchliligini baholash (CRAAP test kabi mezonlar), birinchi va ikkilamchi manbalarni farqlash hamda feyk xabarlarni aniqlashga qaratilgan amaliy topshiriqlarni kiritish talabalarning analitik qobiliyatini oshiradi. Ikkinchidan, muammoli ma’ruzalar, interfaol debat va munozaralar talabalarni taqdim etilayotgan ma’lumotlarga ko‘r-ko‘rona ishonmasdan, mantiqiy asoslar va ilmiy dalillarni izlashga undaydi. Uchinchidan, xalqaro ilmiy ma’lumotlar bazalari (Scopus, Web of Science va boshqalar) hamda raqamli ta’lim platformalari (Moodle) orqali amaliy topshiriqlarni bajarish talabalarda akademik halollik va axborot etikasi mezonlarini shakllantiradi. Chorshanba va payshanba kunlari o‘tkazilgan tajriba-sinov kuzatuvlari shuni ko‘rsatdiki, an’anaviy reproduktik usullardan ko‘ra refleksiv-tahliliy va muammoli topshiriqlardan foydalanish talabalarning axborot bilan ishlash mas’uliyatini 35% ga oshiradi.

Xulosa. Tanqidiy yondashuv asosida talabalarda axborot madaniyatini rivojlantirish ta’lim jarayonida maqsadli didaktik imkoniyatlardan tizimli foydalanishni talab etadi. Xorijiy, MDH va mahalliy olimlarning ilmiy qarashlarini amaliyotga tatbiq etish, ta’lim mazmuni va baholash mezonlarini yangilash hamda interfaol texnologiyalardan izchil foydalanish kelajakda axborot makonida erkin mo‘ljal oladigan, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Gendina N. I., Kolkova N. I., Skipidnikova E. V. *Formirovanie informatsionnoy kultury lichnosti v bibliotekax i obrazovatelnyx uchrezhdeniyax*. Moskva: Direct-Media, 2019.

2. Muslimov N. A. *Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari*. Toshkent: Fan, 2016.

3. Paul R., Elder L. *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools*. Foundation for Critical Thinking Press, 2020.

4. Sharipov Sh. S. *Oliy ta’limda talabalarning innovatsion faolligini rivojlantirish*. Toshkent: Universitet, 2021.

5. Scriven M., Paul R. *Defining Critical Thinking*. The Critical Thinking Community, 2019.

6. Abdullayeva B. S. *Fanlararo aloqadorlikning didaktik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.

7. White A. M. J., Sanchez T. *Information Literacy and Critical Approaches in Higher Education*. Journal of Educational Technology & Society, 2022, vol. 25, no. 3, pp. 112–125.